

پژوهش های میدانی

محمد رضا وحیدی صدر

حوزه علمیه خراسان

مشهد مقدس

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ

فهرست

.....	مقدمه	۴
.....	تعریف پژوهش	۵
.....	اهمیت و ضرورت پژوهش	۵
.....	انواع پژوهش	۵
.....	اقسام پژوهش به لحاظ قلمرو و انجام آن	۶
.....	فرایند و مراحل پژوهش	۶
.....	شناخت تحقیق میدانی	۸
.....	مزایای استفاده از روش تحقیق میدانی	۸
.....	معایب تحقیقات میدانی	۹
.....	زمینه استفاده از تحقیقات میدانی	۹
.....	ویژگی های روش تحقیق میدانی	۹
.....	مراحل تحقیقات میدانی	۱۰
.....	مراحل جمع آوری اطلاعات	۱۱
.....	روش تحقیقات میدانی و نحوه به کارگیری آن	۱۱
.....	مراحل انجام تحقیقات میدانی	۱۲
.....	تیین روش های پژوهش میدانی	۱۴
.....	یکم : روش پرسشنامه ای	۱۴
.....	عنصر نخست: ابزار گردآوری اطلاعات یا پرسشنامه	۱۵

- ۱۹ عنصر دوم: برنامه‌ریزی و اجرای پرسشنامه
- ۲۲ عنصر سوم: پاسخگویان
- ۲۲ عنصر چهارم: عوامل اجرای پرسشنامه
- ۲۳ دوم: روش مشاهده
- ۲۴ عنصر نخست : ابزار مشاهده
- ۲۵ عنصر دوم: انواع روش‌های مشاهده
- ۲۷ عنصر سوم: محاسن روش مشاهده
- ۲۷ عنصر چهارم : معایب روش مشاهده
- ۲۸ عنصر پنجم: ملاحظات اجرایی در روش مشاهده
- ۲۹ سوم: روش مصاحبه
- ۳۰ عنصر نخست : ابزار ثبت اطلاعات مصاحبه
- ۳۱ عنصر دوم : اصول مصاحبه
- ۳۳ عنصر سوم: انواع روش‌های مصاحبه
- ۳۳ عنصر چهارم : محاسن روش مصاحبه
- ۳۴ عنصر پنجم : معایب روش مصاحبه
- ۳۵ عنصر ششم: ملاحظات اجرایی در روش مصاحبه
- ۳۶ چهارم: روش‌های ترکیبی
- ۳۶ پنجم: روش‌های صوتی و تصویری

مقدمه

مرحله گردآوری اطلاعات آغاز فرآیندی است که طی آن محقق یافته‌های میدانی و کتابخانه‌ای را گردآوری می‌کند و به روش استقرائی به فشرده‌سازی آنها از طریق طبقه‌بندی و سپس تجزیه و تحلیل می‌پردازد و فرضیه‌های تدوین شده خود را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و در نهایت حکم صادر می‌کند و پاسخ مسئله تحقیق را به اتکای آنها می‌یابد؛ عبارتی محقق به اتکای اطلاعات گردآوری شده واقعیت و حقیقت را آنطور که هست کشف می‌نماید؛ بنابراین، اعتبار اطلاعات اهمیت بسیاری دارد؛ زیرا اطلاعات غیرمعتبر مانع از کشف حقیقت و واقعیت می‌گردد و مسئله و مجهول موردنظر محقق بدرستی معلوم نمی‌شود یا تصویری انحرافی و ناصحیح از آن ارائه می‌شود.

روش‌های گردآوری اطلاعات را بطور کلی به دو طبقه می‌توان تقسیم کرد:

روش‌های کتابخانه‌ای

روش‌های میدانی

روش‌های کتابخانه‌ای در تمامی تحقیقات علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد، ولی در بعضی از آنها در بخشی از فرآیند تحقیق از این روش استفاده می‌شود و در بعضی از آنها موضوع تحقیق از حیث روش، ماهیتاً کتابخانه‌ای است و از آغاز تا انتها متکی بر یافته‌های تحقیق کتابخانه‌ای است.

در تحقیقاتی که ظاهراً ماهیت کتابخانه‌ای ندارند نیز محققان ناگزیر از کاربرد روش‌های کتابخانه‌ای در تحقیق خود هستند. در این گروه تحقیقات اعم از توصیفی، علی، همبستگی، تجربی و غیره، محقق باید ادبیات و سوابق مسئله و موضوع تحقیق را مطالعه کند. در نتیجه، باید از روش کتابخانه‌ای استفاده کند و نتایج مطالعات خود را در ابزار مناسب اعم از فیش، جدول و فرم، ثبت و نگهداری نماید و در پایان کار نسبت به طبقه‌بندی و بهره‌برداری از آنها اقدام کند.

روش‌های میدانی به روش‌هایی اطلاق می‌شود که محقق برای گردآوری اطلاعات ناگزیر است به محیط بیرون برود و با مراجعه به افراد یا محیط، و نیز برقراری ارتباط مستقیم با واحد تحلیل یعنی افراد، اعم از انسان، مؤسسات، سکونت‌گاه‌ها، موردها و غیره، اطلاعات مورد نظر خود را گردآوری کند. در واقع، او باید ابزار سنجش یا ظروف اطلاعاتی خود را به میدان ببرد و با پرسشگری، مصاحبه، مشاهده و تصویربرداری آنها را تکمیل نماید و سپس برای استخراج، طبقه‌بندی، و تجزیه و تحلیل به محل کار خود برگردد.

تعریف پژوهش

تحقیق و پژوهش به مجموعه فعالیت‌های بدیع، خلاق، نوآورانه، نظام یافته و برنامه ریزی شده‌ای گفته می‌شود که به طور کلی با هدف و در جهت گسترش شناخت مرزهای علمی و کاربرد این دانش برای بهبود زندگی و به طور خلاصه در جهت نوآوری و ایجاد فرآورده‌ها، فرایندها، وسایل و ابزار، نظام‌ها، خدمات و روش‌های جدید که در پایان منجر به رشد و توسعه می‌شود، صورت پذیرد. پس سه ویژگی پژوهش عبارت است از:

فرایندی بودن پژوهش، نظم و استمرار در انجام فعالیت و هدف نهایی که کشف حقیقت یا افزایش آگاهی است. ویژگی سوم به خوبی هدف غایی هر فعالیت پژوهشی و جهت آن را مشخص می‌کند. پژوهش می‌باید با هدف «کشف حقیقت» صورت پذیرد و در صورتی که این هدف، تحقق نیابد، کار پژوهشی ابر است.

اهمیت و ضرورت پژوهش

نوع و سطح فعالیت‌های پژوهشی یکی از شاخص‌های اصلی توسعه و پیشرفت محسوب می‌شود. موفقیت در تمام فعالیت‌های مربوط به توسعه به گونه‌ای به گسترش فعالیت‌های پژوهشی بستگی دارد. در واقع پژوهش یکی از محورهای مهمی است که ضامن پیشرفت و توسعه پایدار در هر کشور به شمار می‌آید. اگر پژوهش نشود، دانش بشری افزایش نخواهد یافت و دچار سکون و رکود خواهد شد. بدون انجام پژوهش امور آموزشی نیز از پویایی و نشاط لازم نیز برخوردار نخواهد بود. همه آنچه به عنوان پیشرفت علوم در دوره‌های گوناگون تاریخ می‌شناسیم، حاصل تلاش افرادی است که در کار خود رویکردی پژوهشی داشته‌اند و ذهن پرسشگرشان همواره محرکی برای فعالیت‌های پژوهشی آنان بوده است.

انواع پژوهش

پژوهش پایه (بنیادی) و پژوهش کاربردی

پژوهش‌های موجود را می‌توان بر پایه معیارهای متعددی دسته‌بندی کرد؛ مثلاً بر پایه چگونگی به کار بستن نتایج پژوهش‌ها می‌توان آن‌ها را به دو دسته «کاربردی» و «بنیادی» تقسیم کرد. نتایج پژوهش‌های کاربردی در کوتاه مدت و برای رفع مشکلات موجود قابل استفاده است. به بیان دیگر، پژوهش‌های کاربردی در حل مسائل جاری مفید هستند و از این روی با نام «کاربردی» شناخته می‌شوند. معمولاً نیاز به انجام پژوهش‌های کاربردی

زمانی احساس می شود که روش ها و اطلاعاتی که در اختیار داریم، برای حل برخی از مشکلات موجود کافی نیست. در مقابل، پژوهش های بنیادی به توسعه و تعمیق مبانی علوم مختلف کمک کرده و در دراز مدت امکان گسترش مرزهای دانش بشری را فراهم می آورند.

شاید یک پژوهش بنیادی به هنگام انجام، کاربرد عینی و مشخصی نداشته باشد، ولی در دراز مدت مبنایی برای توسعه دانایی و انجام سایر پژوهش ها خواهد بود؛ افزون بر این تقسیم بندی، پژوهش ها را می توان بر اساس حوزه موضوعی آن ها طبقه بندی کرد. مثلا، پژوهش های صنعتی، مذهبی، فرهنگی، کشاورزی، پزشکی و فنی. هر یک از این حوزه ها روش ها و اصول خاص خود را در انجام تحقیقات کاربردی و بنیادی دارند که توسط پژوهشگران آن حوزه مورد استفاده قرار می گیرد.

انواع پژوهش به لحاظ قلمرو و انجام آن

کتابخانه ای

اطلاعات لازم در مورد زیر موضوع های تحقیق، از طریق کتابها، مقالات و پایان نامه ها و دیگر آثار مکتوب که به طور معمول در کتابخانه های عمومی و خصوصی موجوده، بدست می آید.

تحقیق میدانی

تحقیقی است که بر روی پدیده های عینی، محسوس و قابل اندازه گیری صورت میگیرد.

در واقع هر مطالعه علمی بزرگ و کوچکی که در روابط به طور نظام یافته و در شرایط زندگی واقعی مانند جوامع محلی، مدارس، کارخانه ها، سازمان ها و موسسات دنبال می شود، از انواع مطالعه میدانی است.

محقق در تحقیقات میدانی، از سه روش مشاهده، مصاحبه و پرسش نامه برای گردآوری اطلاعات مورد نیاز خود بهره می برد.

فرایند و مراحل پژوهش

پژوهش در رشته های علمی به شیوه های گوناگون انجام می شود و نمی توان یک روش مشخص که در همه شاخه های علوم کاربرد داشته باشد، معرفی کرد. با این حال، اصولی کلی بر فرایند پژوهش در رشته های مختلف حاکم است که بیش از آنکه با هم متفاوت باشند به هم شبیه هستند. پژوهش به هر شکل و در هر رشته ای که انجام شود، همواره پیرو دستورالعمل های مدون و منطقی است که پژوهشگران را در انجام کارشان یاری می کنند. همچنین، به کار بستن این دستورالعمل ها آنان را قادر می سازد که ضمن کسب اطمینان بیشتر نسبت به درستی نتایج کارشان، نتایج و آثار سایر پژوهش ها را ارزیابی کنند.

معمولا در گام نخست، همه پژوهش‌ها با یک یا چند پرسش آغاز می‌شوند. این پرسش‌ها ذهن پژوهشگر را به خود مشغول کرده و او را به تلاش برای پاسخگویی به آن‌ها وامی‌دارد.

در گام دوم، پژوهشگر به جستجو در منابع علمی زمینه موضوعی خود می‌پردازد و با بررسی دقیق آن‌ها به تصویر روشن‌تری از میزان دانش موجود در آن زمینه دست می‌یابد؛ تصویری که مبتنی بر گزارش‌های منتشره دیگر پژوهشگران در آن زمینه است. به این مرحله «مرور پیشینه پژوهش» می‌گویند. اگر در این مرحله، منابعی برای پژوهشگر مفید باشد و از آن‌ها به نحوی استفاده کند، در گزارش تحقیق خود، فهرستی کامل از همه منابع مورد استفاده را به دقت ذکر می‌کند. استناد به این منابع ضمن آن که پیوندی بین پژوهش او با پژوهش‌های قبلی نشان می‌دهد، به پژوهش در دست انجام اعتبار بیشتری می‌بخشد و ارتباط‌های علمی میان پژوهشگران را افزایش می‌دهد.

در مرحله سوم، پژوهشگر به گردآوری اطلاعات و داده‌هایی می‌پردازد که می‌تواند در آینده مبنای تحلیل‌ها و تفسیرهایی قرار گیرد که در پایان به یافتن پاسخ پرسش‌های اولیه منجر شود. این بخش از پژوهش که به مرحله گردآوری اطلاعات و داده معروف است، می‌تواند به شکل‌های کاملاً گوناگون انجام شود. مثلا در پژوهش‌های معمول در حوزه‌های علوم انسانی و علوم اجتماعی مانند روان‌شناسی، علوم تربیتی و جامعه‌شناسی از ابزارهایی مانند پرسش‌نامه، مصاحبه و دیدن استفاده می‌شود. در علوم تجربی پژوهشگران در این مرحله به انجام آزمایش‌هایی می‌پردازند و تأثیر عوامل مشخصی را در زمینه کار خود مورد سنجش و آزمون دقیق قرار می‌دهند. در مرحله چهارم، داده‌های گردآوری شده به روش‌هایی چون استفاده از مبانی علم آمار، سازماندهی و خلاصه می‌شوند. این سازماندهی و خلاصه سازی به نحوی صورت می‌پذیرد که امکان توصیف و مقایسه نتایج به دست آمده برای پژوهشگر فراهم می‌شود. ترسیم نمودارها و جدول‌ها از روش‌های معمول سازماندهی و خلاصه سازی داده‌ها به شمار می‌آید.

در مرحله پنجم پژوهشگر می‌تواند بنا بر تحلیل یافته‌های مراحل قبل به تفسیر روشنی از موضوع پژوهش پرداخته و پاسخی برای پرسش‌های اولیه خویش بیابد.

در آخرین گام، نتایج پژوهش انجام شده می‌تواند به یکی از روش‌های معمول در انتشارات علمی به صورت چاپی یا الکترونیکی منتشر شود. مثلا نتایج پژوهش‌ها ممکن است در قالب گزارش‌های مفصل یا مختصر تحقیقی، مقاله‌های علمی مجله‌ها، رسانه‌های گروهی، سایت‌های اینترنتی یا ارائه در همایش‌های تخصصی ملی یا بین‌المللی انتشار یابد. این نتایج می‌تواند در آینده مورد استفاده سایر پژوهشگران قرار گیرد و مبنایی برای انجام مطالعات بعدی باشد. اگر پژوهش‌ها از نوع کاربردی باشند، نتایج به دست آمده در اختیار کسانی قرار می‌گیرد که می‌توانند از آن نتایج برای حل مشکلات موجود بهره گیرند.

روش تحقیق میدانی میتواند روشی برای جمع آوری داده های کیفی در نظر گرفته شود. در واقع محقق باید خودش وارد میدان شود تا بصورت طبیعی با مسئله روبرو شود. این روش، به روش مشاهده مشارکتی بسیار نزدیک است. در روش میدانی محقق باید تمام نکات مهم را یادداشت کند تا بعد از اتمام، آنها را جمع آوری و تجزیه و تحلیل کند. این شیوه امروزه به یکی از پرکاربردترین روش های پژوهش های اجتماعی مانند جامعه شناسی و انسان شناسی بدل شده و کمتر پژوهشگری است که به اهمیت این شیوه آگاهی نداشته باشد. این روش اغلب از طریق مصاحبه و مشاهده انجام می پذیرد. در حال حاضر از این روش برای بسیاری از مسائل و موضوعات اجتماعی در رشته های مختلف مورد استفاده قرار میگیرد.

شناخت تحقیق میدانی

در این روش دانش پژوه به عنوان محقق خود وارد میدان میشود و اطلاعات جمع آوری میکند. دانش پژوه تمام مسائل مربوط به موضوع را بررسی میکند و نکات مهم را یادداشت میکند. پس از اتمام تحقیق، آنها را بررسی و تجزیه و تحلیل میکند. یکی از روش های پرکاربرد در حوزه انسان شناسی و مسائل اجتماعی، استفاده از تحقیقات میدانی است. با استفاده از این روش تحقیقاتی میتوانید به تحقیق درباره یک موضوع خاص بپردازید. بدون اینکه محیط اجتماعی را درگیر و دست کاری کنید.

هدف از انجام این نوع از تحقیق مشاهده و درک انسان ها در جامعه و در رابطه با موضوع است.

استفاده از تحقیقات میدانی در انجام تحقیقات

۱. میتوانید فرضیه ها و آزمایش های مورد نیاز را با استفاده از این روش، استخراج کنید.
۲. روش تحقیقات میدانی، به علت ارتباط مستقیم با شرایط واقعی میتواند اطلاعات واقعی و درست تری در اختیار دانش پژوه قرار دهد.
۳. یکی از کارآمد و بهترین روش برای جمع آوری اطلاعات استفاده از این روش تحقیقاتی است.
۴. به دلیل حضور دانش پژوه به عنوان محقق و به طور مستقیم در محل تحقیق، در صورت نیاز میتوانید برخی از اطلاعات را سری و محرمانه نگه دارید.

مزایای استفاده از روش تحقیق میدانی

۱. نزدیک بودن به شرایط واقعی و جهان بینی صحیح
۲. این روش بهترین و کارآمدترین راه برای کشف اطلاعات مورد نیاز است

۳. در این روش پژوهشگر اطمینان دارد که تحقیقات او به روز است
۴. در این روش بسته به خود پژوهشگر و نوع موضوع انتخابی ، میتواند اطلاعات محرمانه باشد.
۵. امکان استخراج فرضیه ها و تمامی آزمایش ها وجود دارد.

معایب تحقیقات میدانی

۱. به علت حضور مستقیم دانش پژوه در اجتماع برای انجام تحقیقات، ممکن است به دلیل این حضور زندگی اجتماعی دچار تغییر شود.
۲. علت و معلول بودن رابطه های حوزه موضوع، ممکن است به طور قطعی وجود نداشته باشد.
۳. برای تحقیق در یک محیط کوچک، ممکن است هزینه و وقت زیادی لازم باشد.
۴. تنها زمانی ممکن است تحقیق را تکرار کنید. که از تمام کلیات تحقیق را کاملا دقیق آگاهی داشته باشید.
۵. بدلیل این که شرایط تحقیق حکم میکند تا خود محقق در جامعه حضور یابد ، ممکن است این حضور ، در روند زندگی جامعه تغییر و اختلال ایجاد کند
۶. محدود بودن تحقیق در واقع نمی توان تحقیق را بیش از آنچه مطالعه شده تعمیم داد.

زمینه استفاده از تحقیقات میدانی

۱. سیاست ، علوم اجتماعی و مدیریت دولتی
۲. در زمینه ی روان شناسی اجتماعی و جامعه شناسی
۳. در زمینه ی مدیریت و سازمان میگیرد.
۴. در زمینه ی برنامه ریزی شهری و منطقه ای
۵. در زمینه ی مردم شناسی و انسان شناسی اجتماعی - فرهنگی

ویژگی های روش تحقیق میدانی

۱. محقق نیاز دارد تا محیط خاصی را انتخاب کند

۲. این روش دارای آزادی خاصی است و محقق با سوالاتی که در ذهن دارد وارد محیط می شود و با تجربیاتی که بدست می آورد به جواب سوالات میرسد و پژوهش را پیش میبرد
۳. به دلیل مسائل اخلاقی ، محیط اجتماعی قابل تغییر و دستکاری نیست
۴. برای این روش ، برنامه ریزی کلی برای پیشبرد اهداف لازم است ، اما نمی توان طرح کاملا حساب شده و برنامه ریزی قبلی برای انجام آزمایشات تهیه کرد چرا که ادامه ی کار بستگی به شرایط محیطی دارد.
۵. محیط اجتماعی در مطالعات میدانی میتواند با مرزی مشخص شود یا کلا ساخت نیافته باشد.
۶. محقق با توجه به شرایط محیطی میتواند روش های گردآوری اطلاعات را انتخاب کند
۷. این نوع روش مطالعاتی بیش از سایر روش ها به خصوصیات محققان متکی است و بیشتر سلیقه ی خود محقق است که جریان کار را پیش میبرد.
۸. محقق باید برای درک بهتر ، به محیط بپیوندد اما نباید از این موقعیت سو استفاده کرده و تاثیر سوئی بر آن بگذارد.
۹. این روش تحقیق ، متمرکز و موشکافانه است.

مراحل تحقیقات میدانی

۱. ابتدا موضوع و سوالات تحقیق را انتخاب می کنید.
۲. محدوده تحقیقات را مشخص می کنید.
۳. مواردی که قصد تحقیق دارید را تعیین می کنید.
۴. اطلاعات را جمع آوری کنید.
۵. مشاهده انجام دهید.
۶. اطلاعات را تجزیه و تحلیل کنید.
۷. گزارش تحقیقات را انجام دهید.
۸. تحقیقات همبستگی را انجام دهید.

مراحل جمع آوری اطلاعات

۱. اگر دانش پژوه بتواند برای انجام تحقیقات یک گروه تشکیل دهد. میتواند در مدت زمان کمتری، با مدیریت افراد اطلاعات مورد نظر را به دست آورد.
۲. یکی از روش های نمونه گیری انتخاب شود. با استفاده از آن یک جامعه آماری انتخاب و بررسی شود.
۳. با استفاده از تمام روش های جمع آوری اطلاعات مانند: مصاحبه، پرسشنامه و ... ، میتوان اطلاعات مورد نیاز را جمع آوری کرد.
۴. مشاهدات خود را بررسی و اطلاعات مورد نیاز را یادداشت کنید.
۵. نتایج به دست آمده از افراد گروه را جمع آوری کنید و آنها را ادغام کنید.

روش تحقیقات میدانی و نحوه به کارگیری آن

به راحتی می توان این را گفت که روش تحقیق میدانی یک روش تشکیل شده از چندین روش است. روش های مصاحبه، مشاهده، نظرسنجی، تحلیل اسناد و ... با توجه به طیف گسترده ای از تحقیقاتی که این روش از تحقیقات در بر میگیرد. میتوان در برخی از تحقیقات کمی نیز از این روش استفاده کرد. به علت حضور تعدادی متغیر در محیط تحقیق، در برخی زمان ها پیدا کردن علت کمی دشوار است.

میتوانید با استفاده از مشاهده اعضای نمونه، با افراد گفتگو کنید و از آنها درباره موضوع دلخواه خود نظر خواهی کنید.

استفاده از روش مردم شناسی به شما کمک می کند. تا رفتار های اجتماعی را کاملا مورد بررسی قرار دهید.

مشاهده مستقیم این امکان را ایجاد میکند. که بدون دخالت در محیط به مشاهده رفتارهای محیطی بپردازید. و آنها را یادداشت کنید.

با استفاده از روش مصاحبه، میتوانید با توزیع پرسشنامه به جمع آوری اطلاعات بپردازید.

میتوانید با مطالعه موردی، از رفتار یک فرد به مطالعه جامعه بپردازید.

به دلیل اینکه تحقیقات باید در یک بازه زمانی مشخص انجام شود. استفاده از این روش ممکن است زمان و هزینه زیادی را در بر داشته باشد.

تحقیقات میدانی شامل طیف وسیعی از فعالیت‌ها و روش‌های تحقیقاتی است؛ روش‌هایی مانند مشاهده مستقیم، مشارکت محدود، تحلیل اسناد و اطلاعات دیگر، مصاحبه‌های غیررسمی، مصاحبه رو در رو یا تلفنی، نظرسنجی و غیره. باوجود این که پژوهش میدانی به طور کلی به عنوان پژوهش کیفی توصیف می‌شود، اما جنبه‌های متعددی از تحقیقات کمی را نیز شامل می‌شود.

تحقیقات میدانی معمولاً در یک محیط خاص آغاز شده و هدف نهایی در چنین تحقیقاتی، مشاهده و تحلیل رفتار خاص یک موضوع در آن محیط است. با این وجود، به دلیل حضور چندین متغیر در یک محیط طبیعی، تشخیص علت بعضی از رفتارها کاری سخت است.

تحقیقات میدانی معمولاً در ۵ روش متمایز انجام می‌شود؛ این روش‌ها عبارتند از:

مشاهده مستقیم:

در این شیوه اطلاعات از طریق روش‌های مشاهده‌ای در محیط طبیعی ثبت شده و هیچ نوع مداخله‌ای از طرف پژوهشگر در رفتار و موقعیت صورت نمی‌گیرد.

مشاهده اعضای نمونه:

برخلاف روش مشاهده مستقیم، در این شیوه پژوهشگر در رفتار و بحث اعضای نمونه دخالت کرده و آن را به سمت‌وسوی دلخواه خود هدایت می‌کند.

مردم‌شناسی:

رفتار کل اعضای یک جامعه مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

مصاحبه:

در این روش، یک پرسشنامه بین اعضای نمونه توزیع می‌شود.

مطالعه موردی:

شامل آنالیز دقیق رفتار یک فرد، بررسی یک وضعیت و یا یک رویداد است.

مراحل انجام تحقیقات میدانی

در تحقیقات میدانی، محققان دانش و بینش جدیدی را کسب می‌کنند که در روش‌های دیگر تحقیق مانند تحقیقات کتابخانه‌ای چنین امکانی وجود ندارد

مراحل انجام تحقیقات میدانی باید در یک بازه زمانی مشخصی انجام شود؛ با توجه به محدودیت زمانی و صرف هزینه برای انجام این نوع تحقیقات، برنامه‌ریزی، اجرا و پیاده‌سازی چنین تحقیقاتی به مراتب سخت‌تر از سایر روش‌های تحقیق (مانند روش تحقیق کتابخانه‌ای) است.

اما تحقیقات میدانی به محققان اجازه می‌دهد تا از نزدیک در مورد افراد، حوادث و فرایندهایی که آن‌ها مطالعه می‌کنند، دانشی جدید به دست آورند. در هیچ روش دیگری، زندگی روزمره مردم این چنین از نزدیک مورد بررسی قرار نمی‌گیرد. این به این معنی است که محققان در روش تحقیق میدانی می‌توانند اطلاعات بسیار دقیقی، شاید دقیق‌تر از سایر روش‌ها، درباره افراد و فرآیندها کسب کنند.

در نتیجه، انجام تحقیقات میدانی اهمیت و مزیت ویژه‌ای دارد. برای آسان‌تر شدن پیاده‌سازی این روش تحقیق، بهتر است آن را در چند مرحله اجرا کرد. در این مطلب تلاش شده تا برخی از مراحل اولیه برای انجام تحقیقات میدانی توضیح داده شود. مراحل انجام تحقیقات میدانی عبارتند از:

۱. تشکیل یک تیم تحقیقاتی مناسب

داشتن تیم تحقیقاتی مناسب با توانمندی‌های لازم برای انجام تحقیقات میدانی، بسیار مهم است. اعضای تیم تحقیقاتی، محقق و نحوه مدیریت کل تیم نقش مهمی در موفقیت تحقیق دارند.

۲. تعیین نمونه آماری در تحقیق میدانی

با استفاده از روش‌های نمونه‌گیری، بخشی از جامعه آماری را برای انجام تحقیقات انتخاب کنید.

۳. روش جمع‌آوری داده‌ها

در تحقیقات میدانی، روش‌هایی مختلفی برای جمع‌آوری داده‌ها وجود دارد. همچنین می‌توان از چند روش در یک تحقیق میدانی استفاده کرد؛ روش‌هایی مانند نظرسنجی، مصاحبه، مطالعه موردی و مشاهده. بهتر است پیش از آغاز تحقیق، روش تحقیق مورد نظر آزمایش شود.

۴. یادداشت مشاهدات

بهتر است تمام مشاهدات تحقیق ثبت و ضبط شود. مشاهدات در تحلیل داده‌ها بسیار کمک‌کننده هستند.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌ها جمع‌آوری شده برای بررسی اعتبار فرضیه تحقیق و نتیجه‌گیری امری مهم است.

۶. انتشار نتایج

بعد از تجزیه و تحلیل داده‌ها، مهم است که نتایج منتشر شده و در اختیار ذینفعان تحقیق قرار گیرد تا بتوانند از آن نتایج در بهبود و پیشرفت کارهای خود استفاده کنند.

تحقیقات میدانی به محققان اجازه می‌دهد تا از نزدیک در مورد افراد، حوادث و فرایندهایی که آن‌ها مطالعه می‌کنند، دانشی جدید به دست آورند. در هیچ روش دیگری، زندگی روزمره مردم این چنین از نزدیک مورد بررسی قرار نمی‌گیرد. این به این معنی است که محققان در روش تحقیق میدانی می‌توانند اطلاعات بسیار دقیقی درباره افراد و فرآیندها کسب کنند.

تبیین روش های پژوهش میدانی

روش‌های میدانی به روش‌هایی اطلاق می‌شود که محقق برای گردآوری اطلاعات ناگزیر است به محیط بیرون برود و با مراجعه به افراد یا محیط، و نیز برقراری ارتباط مستقیم با واحد تحلیل یعنی افراد، اعم از انسان، مؤسسات، سکونت‌گاه‌ها، موردها و غیره، اطلاعات مورد نظر خود را گردآوری کند. در واقع، او باید ابزار سنجش یا ظروف اطلاعاتی خود را به میدان ببرد و با پرسشگری، مصاحبه، مشاهده و تصویربرداری آنها را تکمیل نماید و سپس برای استخراج، طبقه‌بندی، و تجزیه و تحلیل به محل کار خود برگردد.

یکم: روش پرسشنامه‌ای

دوم: روش مشاهده

سوم: روش مصاحبه

چهارم: روش‌های ترکیبی

پنجم: روش‌های صوتی و تصویری

یکم: روش پرسشنامه‌ای

یکی از روش‌های بسیار متداول در گردآوری اطلاعات میدانی روش پرسشنامه‌ای است که امر گردآوری اطلاعات را در سطح وسیع، امکان‌پذیر می‌سازد. در تحقیقات توصیفی و نیز تحقیقاتی که از گستره جغرافیایی زیادی برخوردار باشد یا افراد جامعه آماری و نمونه آن زیاد باشند، معمولاً از روش پرسشنامه‌ای استفاده می‌شود. روش پرسشنامه‌ای محتاج پیش‌بینی‌ها و برنامه‌ریزی‌ها و تدارک امکانات و نیروی انسانی قابل ملاحظه‌ای است که محقق باید از وجود آنها اطمینان خاطر داشته باشد.

در روش پرسشنامه‌ای عوامل و عناصر متعددی دخالت دارند که از طریق کارکرد هماهنگ آنها محقق می‌تواند اطلاعات مورد نیاز خود را گردآوری نماید. این عناصر عبارتند از:

عنصر نخست: ابزار گردآوری اطلاعات یا پرسشنامه

پرسشنامه حاوی تعدادی سؤال درباره متغیرهای مورد سنجش از جامعه مورد مطالعه است. این سؤالات با استفاده از تکنیک‌های خاص و نیز مقیاس‌ها به‌گونه‌ای ساخته می‌شود که بتوان اطلاعات مورد نظر را از جامعه یا نمونه مورد مطالعه گردآوری کرد. این سؤالات هر یک درباره یکی از ابعاد و یا متغیرهای موضوع مورد مطالعه است، باید به‌گونه‌ای طراحی و ساخته شود که آنچه را به‌عنوان پاسخ از پاسخگو یا عضو جامعه و نمونه طلب می‌نماید، مشخص سازد.

۱. سؤالات باز

سؤالاتی هستند که پاسخگو را محدود به انتخاب پاسخ‌های از پیش طراحی شده نمی‌کنند، بلکه محقق دست پاسخگو را باز می‌گذارد تا هرچه در مورد پاسخ لازم می‌داند، ارائه دهد؛ بنابراین، در فضای پیش‌بینی شده در مقابل یا ذیل سؤال، پاسخ موردنظر خود را آزادانه خواهد نوشت؛ مثال:

۱. کدام گفتار یا مطالب کتاب برای تدریس ضروری نیست؟ لطفاً نام ببرید.

۲. به نظر شما چه راه‌هایی برای حل مشکل فقر در جامعه وجود دارد؟ لطفاً بنویسید.

سؤالات باز از حیث آزادی پاسخگویی مناسب است، ولی از حیث استخراج و طبقه‌بندی، مشکلات زیادی دارد و گاه تحقیق را با مشکل مواجه می‌سازد. بویژه زمانی که محقق بخواهد کار استخراج، طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل داده‌ها را بوسیله رایانه انجام دهد با چنین مشکلاتی مواجه است. از این گذشته، پاسخگویان نیز چندان رغبتی به پاسخگویی سؤالات باز ندارند و بی‌حوصلگی آنها باعث می‌شود که محقق نتواند به هدف‌های خود دست یابد؛ بنابراین، توصیه می‌شود محقق حتی‌المقدور از سؤالات باز استفاده ننماید، ولی در جایی که ماهیت تحقیق و نوع اطلاعات مورد تقاضا اقتضا کند که حتماً از سؤال و پرسشنامه باز استفاده شود، باید سعی نماید با سؤالات محدود نظر پاسخگو را جویا شود.

۲. سؤالات بسته

سؤالاتی هستند که محقق با استفاده از مقیاس اسمی یا عددی و براساس پاسخ‌های فرضی تنظیم می‌کند و پاسخگو از بین آنها پاسخ موردنظر خود را انتخاب نموده، علامت می‌زند. به پرسشنامه‌ای که حاوی سؤالات بسته باشد پرسشنامه منظم نیز گفته می‌شود.

در سؤالات بسته به هر یک از پاسخ‌های مفروض، گزینه می‌گویند. برای انتخاب گزینه‌ها، محقق با استفاده از پرسشنامه‌های مشابه، یا بررسی متون و ادبیات مربوط، یا با استفاده از بررسی‌های اولیه مبتنی بر مطالعه و مصاحبه، و نیز با استفاده از قوه تشخیص و تفکر و ابتکار خود، تعدادی گزینه برای هر سؤال انتخاب می‌نماید و در مقابل هر یک از گزینه‌ها دایره یا چهارگوشی را رسم می‌کند تا پاسخگو بتواند در مقابل گزینه منتخب خود آن را علامت بزند. نکته قابل توجه این است که تعداد گزینه‌ها هرچه کمتر باشد بهتر است؛ زیرا پاسخگو با تمرکز فکری بیشتری خواهد توانست پاسخ لازم را برگزیند. اگر محقق ناچار باشد تعداد گزینه‌ها را افزایش دهد، باید سعی کند از ۷ مورد تجاوز نکند تا لطمه‌ای به تمرکز فکری پاسخگو وارد نشود. از طرفی چون سؤالات بسته پاسخگو را محدود می‌نماید، محقق باید طوری گزینه‌ها را انتخاب کند که حاوی تمام پاسخ‌های مفروض درباره سؤال مطرح شده باشد.

سؤالات بسته اگرچه آزادی عمل پاسخگو را نسبت به سؤالات باز کاهش می‌دهد، ولی دارای محاسنی هم هست؛ یعنی هم پاسخگو رغبت بیشتری برای پاسخ دادن دارد و می‌تواند با زدن یک علامت در محل مخصوص پاسخ لازم را بدهد و هم اینکه کار استخراج، طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل داده‌ها را بویژه با رایانه برای محقق راحت‌تر می‌نماید. از این‌رو، محققان سعی می‌کنند تا جایی که ممکن است از سؤالات بسته و پرسشنامه‌های منظم استفاده کنند، هرچند طراحی اینگونه سؤالات در مرحله تهیه پرسشنامه و تعیین گزینه‌ها نیاز به صرف وقت و انرژی و بررسی‌های زیاد دارد.

مثال: موقعیت کشور تازه تأسیس شده الف چگونه است؟

از مرکز کشور مادر فاصله دارد و در حاشیه آن است.

در همسایگی آن، کشورهای قرار دارند که با آن تجانس فرهنگی، مذهبی و قومی دارند.

از نظر ساخت توپوگرافیک با کشورهای همسایه تناسب دارد.

روابط سیاسی کشورهای همسایه آن با کشور مادر در گذشته حسنه نبوده است.

از موقعیت ژئوپلیتیک ارزشمندی در مسائل جهانی و منطقه‌ای برخوردار است.

سوالات بسته عبارتند از: سؤالات ترتیبی؛ سؤالات چند گزینه‌ای؛ سؤالات دو گزینه‌ای؛ سؤالات طیفی؛ سؤالات

مقایسه‌ای؛ سؤالات وزنی

الف) سؤالات دو گزینه‌ای

سؤالات دو گزینه‌ای که به سؤالات دو انتخابی معروفند. سؤالات دو گزینه‌ای بلی و خیر از این نوع هستند؛ مانند:

آیا شما در طول زندگی خود مهاجرت کرده‌اید؟

بلی

خیر

ب) سؤالات چند گزینه‌ای

سؤالات چند گزینه‌ای که به سؤالات چند انتخابی نیز معروفند.

ج) سؤالات طیفی

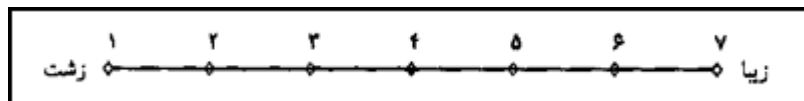
سؤالات طیفی یا درجه‌بندی که به سؤالات نگرش‌سنج یا گرایش‌سنج نیز معروفند و تعداد گزینه‌ها در چارچوب طیف مشخص می‌شود؛ مثلاً پنج یا هفت یا بیشتر. نمونه‌ای از این گونه سؤالات:

روابط دوستانه کارکنان یک کارگاه باعث افزایش بازده محصول می‌شود:

کاملاً موافق	موافق	بی‌نظر	مخالف	کاملاً مخالف
۵	۴	۳	۲	۱

این گونه سؤالات درجه‌بندی ممکن است بصورت لفظی یا عددی یا درصدی بدین صورت طراحی شوند؛

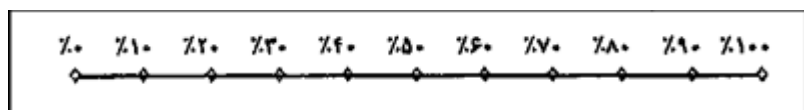
طیف درجه‌بندی عددی:

طیف درجه‌بندی لفظی:

طیف درجه‌بندی درصدی

د)سؤالات ترتیبی

سؤالات ترتیبی که شامل چند گزینه‌اند و محقق از پاسخگو می‌خواهد که به ترتیب اهمیت آنها را شماره‌گذاری ترتیبی نماید؛ مثلاً:

مشاغل زیر را به ترتیب اهمیت رده‌بندی کنید:

معلمی

پزشکی

اداری

تجارت

کشاورزی

کارگر صنعتی

ذ)سؤالات وزنی

سؤالات وزنی که دارای چند گزینه‌اند و پاسخگو باید به هر یک از آنها نمره‌ای اختصاص دهد؛ مثلاً از پاسخگو خواسته می‌شود که به هر یک از گزینه‌های سؤال زیر نمره‌ای بین ۰ تا ۱۰ بدهد:

دوست دارم تعطیلات سال بعد را:

کار کنم و پول در آورم

به مسافرت بروم

به یک برنامه مطالعاتی اختصاص دهم

به برنامه‌های تفریحی بگذرانم

ص) سؤالات مقایسه‌ای

سؤالات مقایسه‌ای که دارای گزینه‌های متعددی از متغیرها هستند و پاسخگو به مقایسه اهمیت آنها نسبت به یکدیگر می‌پردازد؛ مثلاً:

اگر مجموع میزان تأثیر عوامل زیر بر پیشرفت تحصیلی شما ۱۰۰ درصد باشد سهم هر یک از آنها چند درصد است؟

هوش، معلم، وضع خانواده، سواد والدین ، تمکن مالی، انگیزه درس خواندن

۳. سؤالات ترکیبی

این اصطلاح به پرسشنامه و مجموعه سؤالات مربوط می شود و منظور از آن پرسشنامه هایی است که حاوی سؤالات گوناگون است و از دو گروه سؤالات باز و بسته تشکیل می شود. هر چند محققان سعی می کنند پرسشنامه های بسته و منظم را ترجیح دهند، ولی گاهی اوقات ماهیت تحقیق به گونه ای است که تنها با سؤالات بسته نمی توان به کلیه زوایای مسئله پی برد. در نتیجه، محقق ناگزیر می شود در کنار سؤالات بسته تعدادی سؤال باز نیز پیش بینی کند، زیرا سؤال باز محقق را با پاسخ هایی روبرو می کند که ممکن است اصلاً به ذهن او خطور نکرده یا در چارچوب مطالعات و بررسی های انجام شده به آنها دسترسی پیدا نکرده باشد. در پرسشنامه ترکیبی نسبت سهم هر یک از سؤالات باز و بسته تابعی از ماهیت تحقیق، وضعیت پاسخگویان و فرصت و فراغت محقق و روش استخراج و طبقه بندی و تجزیه و تحلیل داده است.

۴. سؤالات تعاقبی

این سؤالات معمولاً بصورت پی در پی و مرتبط با یکدیگر مطرح می شوند. زمانی که محقق موضوعی را ریشه یابی می کند، ناچار است از روش سؤالات تعاقبی استفاده کند. این سؤالات در واقع سیستم و مجموعه ای از سؤالات به هم پیوسته ای هستند که به دنبال طرح اولین سؤال درباره مسئله ای مطرح می شوند؛ برای مثال:

آیا تغییراتی که در فنون و ابزار کار بر اثر پیشرفت تمدن و صنعت بشر بوجود آمده در از دست رفتن شغل شما مؤثر بوده است؟ بله خیر

عنصر دوم: برنامه ریزی و اجرای پرسشنامه

پس از آنکه پرسشنامه آماده شد، محقق باید برای اجرای آن تدابیر اجرایی لازم را اتخاذ کند. برنامه ریزی اجرایی شامل اقدامات گوناگونی است که عبارتند از: نمونه گیری، انتخاب و تعیین پرسشگران، طراحی سازمان اجرایی پرسشگری، آموزش پرسشگران، تعیین مدیران و کادرهای اداری سطوح پایین تر و آموزش آنها، اتخاذ دیگر تدابیر لازم برای اجرای پرسشنامه و در نهایت شروع پرسشگری و اتمام آن. الف - روش اجرای پرسشنامه: اجرای پرسشنامه و تکمیل آن به روش های گوناگونی امکان پذیر است که محقق باید روش های مناسب را انتخاب کند و به مورد اجرا بگذارد. این روش ها عبارتند از: ۱. تکمیل پرسشنامه بوسیله پرسشگر. در این روش پرسشگر

پرسشنامه را در اختیار می‌گیرد و بطور حضوری و مستقیم با پاسخگو به گفتگو می‌پردازد و با طرح سؤالات، پاسخ‌ها را در محل مناسب در پرسشنامه قرار می‌دهد. این روش، مناسب‌ترین و در ضمن پرهزینه‌ترین روش‌هاست. در این روش پرسشگر مفاهیم و اهداف و مقاصد سؤال‌ها را برای پاسخگو توضیح می‌دهد و پاسخ‌های روشن و واقعی را از پاسخگو دریافت می‌کند. بخصوص اگر پاسخگویان بی‌سواد باشند، این کار ضروری است. ۲. تکمیل پرسشنامه بوسیله پاسخگو. در این روش، پرسشنامه در اختیار پاسخگو قرار می‌گیرد تا خودش نسبت به تکمیل آن اقدام کند. در این روش احتمال خطا و بروز ابهام در درک محتوای سؤال‌ها برای پاسخگو وجود دارد. علاوه بر آن ممکن است پرسشنامه بطور کامل تکمیل نشود یا اصلاً عودت داده نشود. ۳. تکمیل پرسشنامه از طریق ارتباط تلفنی. در بعضی از تحقیقات علمی که تعداد افراد نمونه اندک است و همگی تلفن دارند، و محقق نیز نیروی پرسشگر فراوان در اختیار ندارد، یا زمان به وی اجازه نمی‌دهد، ممکن است از روش ارتباط تلفنی استفاده شود و پرسشنامه تکمیل گردد. ۴. ارسال پرسشنامه با پست. از این روش محقق زمانی استفاده می‌کند که امکانات و نیروی انسانی پرسشگر به تعداد مورد نیاز در اختیار نداشته باشد. در این روش احتمال تکمیل نشدن و بازگردانده نشدن پرسشنامه‌ها زیادتر است و محقق باید برای بدست آوردن حدنصاب پرسشنامه‌های مورد نیاز دائماً از طریق پست پی‌گیر کار باشد و احتمالاً نامه‌های جدیدی در پیرو نامه اولیه برای پاسخگویان ارسال نماید. در روش ارسال پرسشنامه از طریق پست باید نکات زیر رعایت شود:

- روی پاکت آدرس گیرنده و فرستنده بطور کامل نوشته شود.

- پرسشنامه و راهنمای آن در پاکت قرار داده شود.

- برای سهولت کار عودت پرسشنامه تکمیل شده، پاکت تمبرزده‌ای را که روی آن آدرس محقق نوشته شده ضمیمه کند تا پاسخگو برای ارسال پرسشنامه ناچار به تهیه پاکت و تمبر نباشد.

- در صورت امکان نامه جداگانه یا کارت یا نشانه‌ای یادگاری بعنوان هدیه برای پاسخگو بفرستد. نامه‌ای که در پاکت با نام پاسخگو گذاشته می‌شود، از اهمیت زیادی برخوردار است، زیرا متن و لحن آن می‌تواند در جلب موافقت او برای همکاری و تکمیل پرسشنامه و اعاده آن تأثیر زیادی داشته باشد. ب - پیش‌بینی مرجع و مرکز هدایت‌کننده و ناظر. اجرای پرسشنامه عملاً با مشکلاتی همراه است که امکان پیش‌بینی و تدبیراندیشی برای آنها وجود ندارد. در واقع، امور غیرمنتظره‌ای پیدا می‌شود که باید درباره آنها تصمیم‌گیری شود و پرسشگر راهنمایی گردد؛ برای مثال، امکان دارد افراد نمونه در دسترس قرار نگیرند، یا محیط پرسشگری دارای موانعی باشد، یا موارد ابهامی در موارد متقابل پرسشگر و پاسخگو بوجود آید، یا برخی سؤالات منجر به حساسیت و بروز تنش شود، یا حادثه‌ای نظیر سیل، طوفان، جنگ، ناامنی و ... کار پرسشگری را دچار مشکل نماید؛ بنابراین، باید مرکز هدایت و نظارتی در کار باشد تا پرسشگران یا مجریان سطوح پایین‌تر بتوانند با سریع‌ترین وسیله ممکن از

مسئول هدایت و نظارت کسب اطلاع کرده مشکل را برطرف کنند؛ زیرا تصمیم‌گیری درباره بعضی امور، خارج از صلاحیت پرسشگر است و دخالت او جریان سالم تحقیق را دچار مشکل می‌نماید؛ بنابراین، مدیر پژوهش باید مرجع و مرکزی برای هدایت کار و نظارت بر آن با امکانات ارتباطی سریع در سطح مرکز یا سطوح استان و شهرستان پیش‌بینی نماید.

با ایجاد این مرکز می‌توان گروهها یا افراد ناظری به میدان و محیط پرسشگری اعزام نمود تا بر کار پرسشگران نظارت نمایند و از صحت و اعتبار داده‌های گردآوری شده و میزان واقعی بودن آنها اطمینان خاطر پیدا کنند.

ج - پیش‌بینی نحوه ورود به میدان و محیط پرسشگری. برای ورود به محیط پرسشگری و تماس با پاسخگو باید محقق یا پرسشگران، پیش‌بینی‌های زیر را انجام دهند:

۱. قبل از ورود و برقراری ارتباط با پاسخگویان مجوزهای لازم برای تماس با پاسخگویان بویژه درباره مؤسسات و مراکز دولتی را کسب و نیز موافقت قبلی پاسخگویان را جلب و وقت ملاقات را تنظیم کنند. کلیه برگه‌ها و پرسشنامه‌ها و ابزار مورد نیاز را تنظیم و کنترل کنند. از همراه داشتن معرفی‌نامه و ارائه به مقامات محلی و جلب همکاری آنها اطمینان حاصل کنند.

۲. در هنگام ورود و شروع پرسشگری باید آداب و احترامات لازم را مراعات کنند و مقررات و موازین حاکم بر مؤسسه را رعایت نمایند.

۳. توضیحات لازم درباره تحقیق، اهداف، نتایج و بویژه تأثیراتی که در جامعه خواهد داشت، ارائه دهند.

۴. از محفوظ ماندن اطلاعات و داده‌ها به آنها اطمینان بدهند.

۵. اعتماد و همکاری پاسخگویان را جلب کنند.

۶. خود را با شرایط فردی و محیطی پاسخگویان هماهنگ کرده، ویژگی‌های روحی، فرهنگی، شغلی و اجتماعی آنان را درک کنند.

۷. از همکاری پاسخگویان و نیز مقامات و مسؤولان مؤسسه و مقامات محلی تشکر کنند.

د - پیش‌بینی اقدامات بعد از مرحله پرسشگری. محقق باید پیش‌بینی کند که بعد از مرحله پرسشگری و اتمام کار عوامل اجرایی باید چه اقداماتی را انجام دهند. این اقدامات عبارتند از:

۱. گردآوری و تمرکز پرسشنامه‌ها در ستاد مرکزی یا دفاتر و مراکز شهرستان و استان.

۲. بازنگری پرسشنامه‌های تکمیل شده و اطمینان از بی‌نقص بودن آنها.

۳. بسته‌بندی و انتقال پرسشنامه‌ها از شهرها و استان‌ها و مناطق و تمرکز آنها در ستاد مرکزی طرح تحقیق
۴. ارسال پرسشنامه‌ها به گروه کُگذار برای بررسی و در صورت لزوم کُگذاری آنها.
۵. ارسال نامه‌های تشکر برای افراد، مقامات و مسؤولان ذیربط که در جریان پرسشگری با مجریان همکاری کرده‌اند.
۶. پرداخت حق‌الزحمه‌ها و هدایای مربوط به پرسشگران و کلیه عوامل اجرایی و تشکر از آنها.

عنصر سوم: پاسخگویان

پاسخگو عامل مهم دیگری در فرآیند گردآوری اطلاعات است. در رابطه با پاسخگویان، گام اول انتخاب درست آنها است که این امر باید در مرحله بررسی جامعه و انتخاب نمونه و افراد آن مورد توجه قرار گیرد؛ یعنی اینکه افراد باید از تجانس لازم برخوردار بوده با جامعه مربوط به خود نیز تجانس داشته باشند. نحوه انتخاب افراد نمونه در مبحث نمونه‌گیری بیان شده است.

نکته دیگر در مورد پاسخگویان، درک شرایط و ویژگی‌های آنهاست که محقق و پرسشگر باید به آن توجه کنند. این امر باعث می‌شود تا زمینه جلب اعتماد و همکاری پاسخگویان فراهم آید. درک ویژگی‌های فرهنگی، روحی، باورها، عقاید، ارزش‌ها و ... و احترام قائل شدن برای آنها، پاسخگو را آماده همکاری می‌نماید.

نکته بعدی رعایت حال پاسخگو است. محقق و پرسشگر باید توجه داشته باشند که پاسخگو را زیاد خسته نکنند؛ مثلاً پرسشگر بطور متوسط بین یک یا یک و نیم ساعت برای پاسخ دادن در نظر بگیرد و از این زمان حداکثر استفاده را بنماید.

عنصر چهارم: عوامل اجرای پرسشنامه

یکی از ارکان گردآوری اطلاعات به روش پرسشنامه‌ای، عوامل اجرایی آن است که مدیریت اجرا (که ممکن است خود محقق باشد یا ستاد و مرکز ویژه‌ای را برای هدایت این کار در نظر بگیرد) و پرسشگران را شامل می‌شود. در طرح‌های تحقیق کوچک (مانند تحقیقات دانشجویی) محقق ممکن است خود همه این امور را عهده‌دار گردد. ولی در طرح‌های بزرگ اجرای این امور از عهده یک نفر برنمی‌آید و محقق مدیریت کلی طرح را عهده‌دار است و عوامل اجرایی شامل مدیران سطوح پایین‌تر و نیز پرسشگران زیر نظر او کارها را انجام می‌دهند. در طرح‌هایی که بُعد جغرافیایی وسیع برخوردار است (برای مثال در سطح کشور اجرا می‌گردد) یقیناً محقق ناچار است برای اجرای عملیات میدانی، ستاد یا مرکز ویژه‌ای را سازماندهی و راه‌اندازی کند و حتی در سطوح استان و شهرستان نیز پیش‌بینی نمایندگی‌های ویژه‌ای را بنماید.

آموزش عوامل اجرایی طرح. آموزش عوامل اجرایی طرح تحقیق یکی از موارد بسیار مهمی است که غالباً از آن غفلت می‌شود؛ زیرا اهمیت آن ناشناخته است. محقق به هیئت مرکزی طرح تحقیق باید در مراحل اجرای کار و پس از آنکه طرح پرسشنامه آماده شد، کلیه عوامل اجرایی اعم از مدیران و کادرهای اداری سطوح پایین‌تر و نیز پرسشگران را آموزش دهند. آموزش پرسشگران دقیقاً باید در فاصله بین آماده‌سازی نهایی پرسشنامه و اجرای آن انجام پذیرد؛ یعنی قبل از ورود به مرحله اجرا باید کلیه عوامل اجرایی و پرسشگری به دوره آموزش فرا خوانده شده، نسبت به مسائل طرح و پرسشگری توجیه شوند. محتوای آموزش برای دو گروه مزبور الزاماً یکنواخت نیست. هرچند در بخشی از محتوا باید آموزش مشترک ببینند، ولی هر یک متناسب با وظیفه و مأموریتی که بعهد می‌گیرند، آموزش خاص نیز لازم دارند.

محتوای آموزش دوره را دو بخش آموزش نظری و عملی تشکیل می‌دهد که ممکن است مدت زیادی طول بکشد. محتوای آموزش نظری را مسائلی از قبیل آشنایی با اهداف طرح، ساختار و عناصر طرح تحقیق، وظایف مربوط، روش تکمیل پرسشنامه همراه با نکات ریز داخل آن تشکیل می‌دهد. در آموزش عملی باید تمام آموخته‌های نظری را برای تکمیل واقعی پرسشنامه به کار گیرند. برای این کار پرسشگران می‌توانند بصورت دوبدو آن را تکمیل کنند یا با افرادی از جامعه آماری تماس بگیرند تا بدین وسیله مشکلات و مسائل مرحله اجرایی پرسشگری روشن شود. محقق بعنوان مدیر طرح تحقیق یا ستاد مرکزی طرح تحقیق علاوه بر برنامه‌ریزی و اجرای دوره آموزش ویژه، باید اقدام به تهیه دستورالعمل و راهنمای تکمیل پرسشنامه نموده، آن را در اختیار پرسشگران قرار دهد.

دوم: روش مشاهده

مشاهده یکی از روش‌های مؤثر و کارآمد در تحقیقات موردی است. اطلاعاتی را که محقق از طریق روش مشاهده می‌تواند کسب کند، کمتر می‌توان از طریق روش‌های دیگر بدست آورد؛ زیرا مشاهده به محقق اجازه می‌دهد که مستقیماً پدیده مورد مطالعه را ببیند و واقعیت را بصورت مستقیم یا بی‌واسطه درک کند. گفته‌اند شنیدن کی بود مانند دیدن. این یک واقعیت است که شنیدن ویژگی‌ها و ابعاد پدیده مورد مطالعه و کسب اطلاعات از راه گوش نمی‌تواند ارزش دیدن پدیده را داشته باشد؛ از این‌رو، محققان برای مشاهده اعتبار خاصی قائلند و غالباً در مورد تحقیقات مشاهده‌پذیر آن مورد تأکید قرار می‌دهند. روش مشاهده نه تنها خود بطور مستقل می‌تواند یک منبع قوی و شیوه‌ای مناسب برای گردآوری اطلاعات بویژه در تحقیقات آزمایشگاهی باشد، بلکه بعنوان یک روش تکمیلی در کنار سایر روش‌های گردآوری اطلاعات نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

از روش مشاهده در اکثر رشته‌های علوم انسانی و دیگر تحقیقات مشاهده‌پذیر استفاده می‌شود. در رشته‌های جغرافیا، جامعه‌شناسی، اقتصاد، تاریخ، باستان‌شناسی، تعلیم و تربیت، روانشناسی، مردم‌شناسی، مدیریت و امثال آن نیز از روش مشاهده استفاده می‌شود.

همین‌طور، در رشته‌هایی مانند تعلیم و تربیت و روانشناسی برای درک و فهم حقیقت و واقعیت پدیده‌های مورد مطالعه محقق ناگزیر از بکارگیری روش مشاهده در کنار سایر روش‌ها یا بطور مستقل می‌باشد. در تحقیقات تجربی و آزمایشگاهی مشاهده نقش عمده‌ای دارد و چنین تحقیقاتی در حوزه روانشناسی، تعلیم و تربیت، تربیت بدنی و جغرافیا رو به گسترش است. نقش مشاهده تنها در گردآوری اطلاعات بصورت یک روش مستقل یا تکمیلی پایان نمی‌پذیرد، بلکه در بعضی از تحقیقات محقق ناگزیر است برای بررسی نتایج تحقیقاتی که مبتنی بر سایر روش‌های گردآوری اطلاعات باشد نیز از روش مشاهده استفاده کند؛ عبارت دیگر، برای اطمینان از صحت نتایج تحقیق یا داده‌های گردآوری شده از طریق سایر روش‌ها، محقق باید به میدان آمده پدیده مورد مطالعه را از نزدیک مشاهده نماید تا برای داده‌های گردآوری شده، تأییدیه بگیرد.

در روش مشاهده عوامل و عناصر متعددی دخالت دارند که از طریق کارکرد هماهنگ آنها محقق می‌تواند اطلاعات مورد نیاز خود را گردآوری نماید. این عناصر عبارتند از:

عصر نخست: ابزار مشاهده

همان‌طور که هر روشی ابزار خاص خود را دارد تا اطلاعات را با آن گردآوری نماید، روش مشاهده نیز ابزار مناسب خود را در اختیار می‌گیرد. در این روش نیز ابزار به دو دسته تقسیم می‌شوند: ابزار استاندارد و ابزار محقق ساخته. ابزار ویژه مشاهده بویژه در مشاهده‌های سازمان‌یافته و برنامه‌ریزی شده، کارت مشاهده است. کارت مشاهده حاوی تعدادی سؤال یا عبارت درباره وقایع و حوادث یا موجودات مورد نظر محقق است که درباره موضوع یا پدیده مورد مطالعه، قابل مشاهده باشند. در مشاهدات برنامه‌ریزی شده محقق ممکن است از کارت استاندارد یا کارتی که خودش ساخته و روایی آن را آزمایش کرده استفاده کند. ویژگی این کارت‌ها آن است که محدود به سؤالات و عبارات مشخص و از پیش اندیشیده شده هستند و محقق یا ناظر و مشاهده‌گر باید در چارچوب آنها حوادث، ویژگی‌ها، موجودات، حرکات، رفتارها، تحولات و رخدادهای محیط و موضوع و پدیده مورد مطالعه را زیر نظر بگیرد و با هوشیاری تمام در صورت بروز یا وجود هر یک از اقلام مندرج در کارت، آنها را ثبت و یادداشت نماید. برای یادداشت کردن، محقق ممکن است از علائم ویژه یا حروف یا واژه‌های مخفف استفاده کند و در کارت، نشان بزند یا واژه و عبارت را بنویسد و ثبت کند.

در مشاهده‌ها و برنامه‌های مشاهده‌ای که محقق می‌خواهد آنها را بصورت آزاد و غیربرنامه‌ریزی شده انجام دهد، نیازی به طراحی کارت مشاهده نیست، بلکه می‌تواند عناوین کلی وقایع یا حوادث یا موجودات و تحولات مربوط

به پدیده را مشخص کند، آنگاه اطلاعات موردنظر را که بطور تصادفی با آنها برخورد می‌کند، گردآوری و ثبت نماید. در اینصورت نیز محقق ناگزیر است بلافاصله پس از مشاهده اطلاعات را استخراج و بصورت تفصیلی در کارت ثبت و از آنها بهره‌برداری کند.

عنصر دوم: انواع روش‌های مشاهده

۱. طرح‌های مشاهده کنترل نشده

این نوع مشاهده که به روش سطحی یا ساده و آزاد نیز مشهور شده، روشی است که محقق ناظر بر وقایع و رخدادها است و آنهایی را که به هدف تحقیق نزدیک است، ثبت و ضبط می‌نماید. اجرای این روش به چند صورت مقدور است: یکی اینکه محقق با مشاهده برخوردی سطحی نماید؛ یعنی بدون طرح از پیش اندیشیده شده‌ای وارد میدان مشاهده شود و به‌طور اتفاقی از آنچه می‌بیند اطلاعات موردنیاز را برگیرد و مورد استفاده قرار دهد؛ دوم اینکه محقق طرح از پیش اندیشیده شده و ابزار طراحی شده‌ای در اختیار داشته ولی در محل مشاهده و در حضور مورد مشاهده از آن استفاده نمی‌کند و اطلاعات مورد نیاز کارت و ابزار سنجش را از محیط می‌گیرد و بلافاصله پس از اتمام مشاهده اطلاعات را به کارت منتقل می‌کند. در هر صورت، محقق پدیده مورد مطالعه یا مشاهده شونده را کنترل نمی‌نماید و شرایط محیط مشاهده نیز کنترل نمی‌شود. به این دلیل، به آن روش کنترل نشده اطلاق نموده‌اند.

۲. طرح‌های مشاهده کنترل شده

در این طرح‌ها که به طرح‌های منظم و دقیق یا سازمان‌یافته نیز معروف هستند، امر مشاهده در تمامی مراحل، از قبیل شروع و زمان انجام کار و نیز مشاهده‌شونده و محیط مشاهده، کنترل و از قبل برنامه‌ریزی شده است و محقق ابزار سنجش طراحی شده‌ای دارد و پس از شروع فرآیند مشاهده با توجه به مشاهدات خود اطلاعات مورد نیاز را برمی‌گزیند و در محل‌های مناسب روی کارت مشاهده ثبت و ضبط می‌نماید.

۳. طرح مشاهده مشارکتی

در این نوع مشاهده، محقق یا مشاهده‌گر خود در محیط مشاهده جذب می‌شود؛ یعنی بعنوان عضوی از اعضای آن در می‌آید. در تحقیقات مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی و تعلیم و تربیت و غیره، محقق برای درک عین واقعیت موجود در جامعه مورد مطالعه، باید خود هم‌رنگ آنها شود تا بتواند آن را بخوبی درک کند. برای این کار مجبور است برای مدت طولانی در جامعه مورد مطالعه بماند تا تدریجاً با مشخصات و خصایص آن آشنا شود. چنین مشاهده‌ای را می‌توان مشاهده از درون جامعه نام نهاد؛ زیرا محقق به داخل جامعه راه می‌یابد، رنگ آن را به خود

می‌گیرد و از درون آن دریچه‌ای برای دیدن آن باز می‌کند. طبیعی است که چنین مشاهده‌ای ارزشمند است و بهتر به کشف و تبیین واقعیت‌های جامعه منتهی می‌شود.

۴. طرح مشاهده غیرمشارکتی

این روش برخلاف نوع مشارکتی، چندان عمیق و اساسی نیست؛ زیرا محقق، جامعه مورد مطالعه را از بیرون و از کنار مطالعه می‌کند و اطلاعات او سطحی است و نمی‌تواند از این طریق به اعماق جامعه راه یابد؛ مثلاً می‌تواند تصویری ظاهری از مراسم و آداب و رسوم و رفتار افراد جامعه ترسیم نماید.

۵. طرح مشاهده فردی

مشاهده‌ای است که بوسیله یک نفر، خواه محقق باشد یا فرد مشاهده‌گر دیگری، انجام می‌شود. اطلاعات کسب شده بر پایه ادراکات یک نفر استوار است که احتمال دارد دچار خطا و اشتباه نیز بشود.

۶. طرح مشاهده گروهی

مشاهده‌ای است که به کمک بیش از یک نفر انجام می‌پذیرد؛ یعنی اینکه پدیده مورد مطالعه به‌طور هم‌زمان در معرض دید مستقیم بیش از یک نفر قرار دارد و همه می‌توانند اطلاعات گرفته شده را در کارت‌های ثبت کنند و پس از پایان مشاهده با هم‌فکری یکدیگر نتیجه مشترک را در کارت ثبت نمایند. این روش بهتر از روش مشاهده تک نفری است، زیرا هم حوادث و رخدادها به تأیید تمام یا اکثر ناظران و مشاهده‌گران می‌رسد و هم اگر مطلبی از دید یکی از مشاهده‌گران پنهان ماند، مشاهده‌گران دیگر آن را ثبت می‌کنند.

۷. طرح مشاهده علنی

مشاهده علنی روشی است که محقق یا ناظر بصورت رسمی و آشکار در محیط مشاهده مستقر می‌شود و پدیده یا موضوع مورد مطالعه را زیر نظر می‌گیرد. این روش باعث می‌گردد که مشاهده‌شوندگان، بویژه اگر انسان یا موجودات جاندار باشند، وضعیت خود را تغییر داده حالت غیرعادی و غیرطبیعی به خود بگیرند؛ بنابراین، محقق نمی‌تواند واقعیت‌ها را کشف کند.

۸. طرح مشاهده غیرعلنی

در این روش محقق یا مشاهده‌گر به‌صورت علنی در محیط ظاهر نمی‌شود، بلکه به‌صورت غیررسمی در محیط حضور پیدا می‌کند و محیط را زیر نظر می‌گیرد؛ مثلاً محقق به‌عنوان دانشجوی تازه‌وارد در کلاس می‌نشیند و رفتار دانشجویان را زیر نظر گرفته، مشاهده می‌نماید، یا به جای حضور در محیط مشاهده، اقدام به تعبیه وسایل تصویربرداری از محیط مشاهده می‌نماید. وسایل باید به‌صورت مخفی کار گذاشته شوند و مشاهده‌گران نباید

متوجه شوند؛ زیرا در آن صورت حالت طبیعی و عادی خود را تغییر خواهند داد و حتی ممکن است به برخوردها و مقاومت‌ها و عدم همکاری نیز منتهی شود. این روش اگر با رعایت نکات ایمنی و حفاظتی انجام شود، از روش‌های دیگر به‌ویژه روش علنی بهتر است.

عنصر سوم: محاسن روش مشاهده

۱. با توجه به حضور محقق یا مشاهده‌گر در محیط و برقراری ارتباط مستقیم شنوایی و بینایی، اطلاعات واقعی و دقیقی بدست محقق می‌رسد و از این حیث بهترین روش در بین سایر روش‌های گردآوری اطلاعات است.
۲. حجم اطلاعات وسیع‌تری از محیط و فرد یا افراد مورد مشاهده بدست محقق می‌رسد. بویژه اگر بتواند از وسایل تصویربرداری استفاده کند این اطلاعات کامل‌تر می‌شود.
۳. این روش برای شناخت افرادی که قادر به بیان وضعیت خود از طرق دیگر نیستند، نظیر کودکان، بیماران روانی و غیره روش مناسبی است.
۴. این روش می‌تواند به عنوان روش کنترل برای سایر روش‌های گردآوری اطلاعات مورد استفاده قرار گیرد.
۵. کار جمع‌آوری واقعی‌تر اطلاعات و فهم مستقیم رفتارها و رویدادها با این روش بیشتر امکان‌پذیر است؛ زیرا افراد ممکن است در اظهارات خود واقعیتی را کتمان کنند، ولی اگر مشاهده بطور عادی و طبیعی صورت پذیرد، واقعیتی کتمان نخواهد شد و مشاهده‌گر عین حرکات و رفتارها و رویدادها را مشاهده خواهد کرد.
۶. مشکلات زبانی و فرهنگی همانند سایر روش‌ها تأثیر کمتری در اجرای روش دارد، مثلاً بعضی اطلاعات را که از طریق زبان نمی‌توان گرفت از طریق مشاهده می‌توان دریافت نمود.
۷. در مشاهده، بویژه اگر غیرعلنی باشد، مقاومت و جدل و ممانعت احتمالی بر سر راه گردآوری اطلاعات وجود ندارد.

عنصر چهارم: معایب روش مشاهده

۱. روش مشاهده در جامعه‌ای محدود و در مطالعات موردی کاربرد دارد و برای مطالعات وسیع و جامعه‌ای بزرگ مناسب نیست؛ زیرا تدارک مشاهده‌گران ورزیده و متعدد مقدور نیست و با تعداد محدود مشاهده‌گر نیز مشاهده جامعه بزرگ عملی نیست.
۲. در مشاهده‌های غیرعلنی و پنهانی امکان ثبت فوری مشاهدات مقدور نیست و امکان دارد بر اثر ضعف حافظه مشاهده‌گر بخشی از اطلاعات از ذهن او محو گردد؛ زیرا حافظه و ذهن‌گزینشی عمل می‌کند.

۳. وجود محقق و مشاهده‌گر در محیط مشاهده باعث می‌گردد که شرایط عادی و طبیعی آن تغییر نماید و حالت غیرعادی و غیرطبیعی به خود بگیرد. در چنین شرایطی اطلاعات دریافتی از روش مشاهده فاقد اعتبار لازم است.

۴. مشاهده برای تحقیقات تداومی که زمان طولانی را طلب می‌کند، روشی مقرون به صرفه نیست.

۵. محدودیت قلمرو دید مشاهده‌گر مانع از این می‌شود که تمام صحنه و میدان را مشاهده کند و این محدودیت علاوه بر قلمرو جغرافیایی میدان مشاهده، شامل مواردی که در زوایای بیروح یا به اصطلاح در نقاط کور قرار می‌گیرند، می‌شود.

عنصر پنجم: ملاحظات اجرایی در روش مشاهده

محقق و مشاهده‌گر چه در مرحله طراحی برنامه مشاهده و چه در مرحله اجرای آن باید به نکات زیر توجه کرده، آنها را رعایت نمایند:

- مشاهده‌گر پس از در اختیار گرفتن کارت و ابزار مشاهده باید برای رفتن به محل مشاهده از مقامات مسؤول مجوز بگیرد.

- پس از مراجعه به محل و معرفی خود به مسؤول مربوط، سعی کند خود را با محیط سازگار نموده، کمتر مأموریت خود را بصورت علنی افشا نماید و در صورتی که مشاهده‌شونده‌ها اصرار بر دانستن داشتند، خود را معرفی نماید، ولی سعی کند تا جایی که امکان دارد اهداف و دلایل انجام دادن تحقیق و مشاهده را برای آنها توضیح داده، رضایت و همکاری آنها را جلب کند و از آنها تقاضا کند تا حد امکان حالت عادی خود را حفظ کنند.

- حوادث، رخدادها، تحولات و حرکات مشاهده‌شونده و محیط مشاهده را بدقت زیر نظر گرفته، با هوشیاری تمام نسبت به اخذ اطلاعات موردنظر و ثبت آن در کارت مشاهده همزمان با وقوع حادثه اقدام کند. ولی اگر در زمان اجرای مشاهده امکان ثبت وجود نداشت، بلافاصله پس از اتمام مشاهده، اطلاعات دریافت شده را در کارت ثبت کند تا مشمول فراموشی و ابهام نشود. ضمناً تا زمانی که از نتایج مشاهده قبلی یادداشت لازم تهیه نشده، نباید مشاهده بعدی انجام پذیرد.

- تعصبات و تمایلات مشاهده‌گر بر امر مشاهده تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین، باید دائماً مراقبت نماید تا تمایلات شخصی وی تأثیری در اطلاعات گرفته شده بجای نگذارد.

- قبل از شروع مشاهده، محقق باید اطلاعات لازم را درباره فرد یا افراد مورد مشاهده و نیز محیط مورد مشاهده اخذ نماید و در صورت امکان قبل از شروع مشاهده اصلی، محل مشاهده را قبلاً مورد بازبینی و واریسی قرار دهد.
- از آنجا که محیط و مورد مشاهده دارای حجم زیادی از اطلاعات است و دائماً نیز تغییر می‌پذیرد، بهتر است محقق وسایل ثبت‌کننده تصویر نظیر دوربین عکاسی و فیلم‌برداری همراه داشته باشد تا بتواند در صورت لزوم تصاویر مناسبی تهیه و از آنها برای تکمیل اطلاعات و تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده کند. همانطور که ضبط صوت در مصاحبه وسیله ضروری به نظر می‌رسد (البته با موافقت مصاحبه‌شونده)، دستگاه‌های عکاسی و فیلم‌برداری در امر مشاهده ضروری می‌باشند (البته با موافقت مشاهده‌شونده).
- اطلاعات جمع‌آوری شده را مورد بازبینی قرار دهد و روش کار و نیز نحوه درج اطلاعات و همچنین میزان رعایت بی‌طرفی خود را در جریان تحقیق مورد انتقاد قرار دهد. حتی بهتر است آن را به افراد دیگری که در تحقیق مشارکت نداشته‌اند عرضه کند تا با نقادی کار، نقایص آن مشخص شود. سپس نسبت به اصلاح نوشته‌های خود اقدام کند.
- مشکلات و موانع و تنگناهای مشاهده‌گری را ثبت و یادداشت کند تا بتواند در پایان گزارش تحقق به آنها اشاره نماید. این کار باعث می‌شود تا محققان دیگر از تجارب او استفاده نموده نسبت به اصلاح روش و پیش‌بینی‌های لازم اقدام کنند.
- محقق نه تنها باید پیش‌آزمون ابزار را بمنظور اطمینان از روایی آن مورد توجه قرار دهد، بلکه باید مجریان طرح مشاهده را آموزش دهد. بویژه در تحقیقاتی که چند نفر مشاهده‌گر پدیده‌ای را بطور همزمان در یک محل یا چند محل مشاهده می‌کنند، باید بداند که کار مشاهده نیز همانند مصاحبه نیاز به تجربه، تبحر و آموزش دارد.
- در هنگام مشاهده اگر با حادثه و رخدادی روبرو شد که جزو موارد پیش‌بینی شده در کارت مشاهده نبود ولی برای تکمیل تحقیق مناسب بنظر می‌رسید، باید آن را روی فیش‌ها یا کارت‌ها یا اوراق جداگانه‌ای که همراه خود دارد، ثبت نماید و پس از مشاهده مورد بازبینی و کاربری قرار دهد.
- در مشاهده‌های مشارکتی که فرد از درون جامعه آن را مطالعه می‌کند، باید تحمل و بردباری و قدرت سازگاری بالایی داشته باشد و ارزش‌ها و الگوهای مقبول جامعه را بدقت رعایت کند تا بتواند به عنوان جزئی از جامعه پذیرفته شود.

سوم: روش مصاحبه

مصاحبه روشی است که در آن اطلاعات مورد نیاز تحقیق از طریق ارتباط مستقیم بین پرسشگر یا محقق با پاسخگو گردآوری می‌شود. در واقع، مصاحبه یک مکالمه دو طرفه است که با طرح سؤال مصاحبه‌گر به منظور

کسب اطلاعات مربوط به تحقیق آغاز می شود. این امر می تواند بصورت رو در رو یا برقراری ارتباط تلفنی انجام پذیرد.

برقراری ارتباط صمیمانه بین مصاحبه کننده و مصاحبه شونده نقش مهمی در ثمربخشی این روش دارد؛ زیرا مصاحبه برای پی بردن به واقعیت ها، احساسات، گرایش ها، باورها و علائق پاسخگو یا مصاحبه شونده طراحی و برنامه ریزی می شود و تحقیق این امر با برقراری ارتباط صمیمانه و جلب اعتماد مصاحبه شونده مقدور است. در این روش، مصاحبه گر درصدد نفوذ در مصاحبه شونده نیست و نمی خواهد طوری عمل کند که باعث بروز تغییر در وی شود. همچنین، مصاحبه گر باید بداند که صبر و خویشتن داری و تحمل بروز شرایط ناگوار امری ضروری است؛ چرا که اگر بخواهد در مقابل ناملازمات واکنش نشان دهد، کار مصاحبه پیش نخواهد رفت؛ یعنی اینکه واکنش مثبت یا منفی که به بروز تغییر در نحوه اظهارات مصاحبه شونده منجر گردد یا او را وادار کند که در بیان مطلبی یا موضوعی بیش از اندازه اغراق نماید یا آن را کتمان کند باعث می شود که محقق یا مصاحبه گر نتواند واقعیت درونی مصاحبه شونده را درک نماید.

در روش مصاحبه عوامل و عناصر متعددی دخالت دارند که از طریق کارکرد هماهنگ آنها محقق می تواند اطلاعات مورد نیاز خود را گردآوری نماید. این عناصر عبارتند از:

عنصر نخست: ابزار ثبت اطلاعات مصاحبه

ابزار ثبت اطلاعات مصاحبه به نوع مصاحبه بستگی دارد. فرض بر این است که محقق یا مصاحبه گر با برنامه ریزی قبلی و با در نظر داشتن هدف خاصی کار مصاحبه را شروع می کند؛ بنابراین، می داند و باید بداند که حول چه موضوعات و مسائلی باید از مصاحبه شونده سؤال کند، چه پاسخ هایی را باید تعقیب کند و اساساً چه نوع اطلاعاتی را باید گردآوری کند تا بتواند پاسخ مسئله تحقیق را بدهد. از این رو، ناچار است درباره تعداد و نحوه سؤال کردن از مصاحبه شونده قبلاً بیندیشد و آنها را مدون کند. پس از تدوین سؤالات، مصاحبه گر آنها را در ظرف مناسبی سازماندهی می کند که از آن به کارت مصاحبه تعبیر می شود؛ بنابراین، ابزار ثبت اطلاعات روش مصاحبه، کارت یا برگه مصاحبه است که حاوی تعدادی سؤال مرتبط با موضوع و مسئله تحقیق می باشد. این کارت ها به پرسشنامه شباهت دارد با این تفاوت که حجم سؤالات آنها کمتر است و کاربری آنها نیز با پرسشنامه ها تفاوت دارد. پرسشنامه ها برای مطالعات وسیع همراه با افراد مورد مطالعه و جامعه بزرگ کاربرد دارد، ولی از آنجا که مصاحبه برای مطالعات موردی و عمیق و توأم با ریشه یابی مورد استفاده قرار می گیرد، افراد مورد مطالعه اندک هستند. کارت مصاحبه نیز برای تعداد معدودی از افراد جامعه مورد مطالعه بکار می رود.

ابزار مصاحبه

ابزار مصاحبه به دو دسته تقسیم می‌شود:

الف - ابزار استاندارد شده که روایی و پایایی آنها تأیید شده و حاوی تعداد سؤال برای مطالعات خاص است؛ این ابزارها کار تحقیق را ساده‌تر می‌سازد.

ب - ابزار محقق ساخته یا استاندارد که در صورت نبودن ابزار میزان شده و استاندارد بکار گرفته می‌شود. این سؤال‌ها را محقق طراحی، تعریف و سازماندهی می‌کند یا می‌سازد که باید از روایی و پایایی لازم برخوردار باشد.

عنصر دوم : اصول مصاحبه

مصاحبه‌گر در جریان مصاحبه باید به نکات زیر توجه داشته باشد:

۱. مصاحبه نباید برای تندرستی و مناعت طبع مصاحبه‌شونده تهدیدی بحساب آید.
۲. مصاحبه‌گر باید مصاحبه‌شونده را از اهداف مصاحبه و علت انتخاب او برای این کار آگاه کند.
۳. مصاحبه‌شونده باید از روش ثبت و ضبط داده‌ها مطلع باشد و آنها را بپذیرد؛ یعنی اینکه باید با روش‌های ثبت نظیر نوشتن، علامت زدن، ضبط کردن با دستگاه ضبط صوت، گذاشتن میکروفون، عکسبرداری و فیلم‌برداری موافق باشد.
۴. همانطور که گفته شد، مصاحبه‌گر باید تلاش خود را بکار برد تا اعتماد مصاحبه‌شونده را جلب نماید و به او اطمینان دهد که موضوعات و اظهارات مصاحبه‌مکتوم و مخفی باقی خواهد ماند. برای جلب اعتماد مصاحبه‌شونده باید قبلاً با او تماس گرفت و همزمان با توجیه وی آمادگی لازم را در او ایجاد کرد.
۵. مصاحبه‌گر باید تلاش کند که جو حاکم بر محیط صمیمانه، دوستانه و شوق‌انگیز باشد؛ مثلاً نباید باعث خستگی مصاحبه‌شونده شود، بلکه باید سعی کند مکان استقرار او راحت و زمان مصاحبه کوتاه باشد. همچنین، خود مصاحبه‌گر نیز باید از آرامش و راحتی برخوردار باشد؛ زیرا در غیر اینصورت بروز خستگی او نه تنها مانع تعقیب صحیح جریان مصاحبه می‌شود، بلکه در خستگی زودرس مصاحبه‌شونده نیز تأثیر دارد.
۶. مصاحبه‌کننده باید در جریان مصاحبه هوشیاری و زیرکی و در عین حال بی‌تفاوتی خود را نسبت به مسائل مطرح شده حفظ کند و اگر جریان اظهارات از حالت طبیعی خارج شد (مثلاً انکار یا اغراق در آن بروز کرد)، با اتخاذ تدابیر مناسب آن را به جریان طبیعی بازگرداند.

۷. مصاحبه‌کننده باید از دادن پاسخ مستقیم و صریح که مبین عقیده‌اش در خصوص موضوع مورد سؤال مصاحبه‌شونده باشد، پرهیز کند. در غیر اینصورت، اگر مصاحبه‌شونده باشد، پرهیز کند. در غیر این صورت، اگر

- مصاحبه‌شونده بتواند حالت بی‌طرفی مصاحبه‌کننده را تغییر دهد یا عقیده و نظر او را درباره مسئله یا موضوعی بفهمد، می‌تواند جریان پاسخ سؤال را طوری جهت بدهد که مصاحبه‌کننده از آن راضی باشد.
۸. مصاحبه‌کننده باید توجه داشته باشد که اگر پاسخگو در مورد موضوعی قادر به تداوم جریان پرسش و پاسخ نیست، بر ادامه آن اصرار نورزد و به محض احساس چنین حالتی فوراً مسیر را بسوی موضوع و مطالب جدید هدایت نماید.
۹. مصاحبه‌کننده باید تا حد ممکن با مصاحبه‌شونده هم‌زبان، هم‌فرهنگ و هم‌جنس باشد تا بتواند با همدیگر تفاهم نمایند. در غیراینصورت، مصاحبه دچار اشکال خواهد شد و البته در موارد اجتناب‌ناپذیر مصاحبه‌گر می‌تواند از مترجم استفاده نماید یا امر مصاحبه را به مترجم آموزش دیده واگذار نماید؛ ولی باید توجه داشته باشد که نتایج چنین مصاحبه‌ای اعتبار گفت و شنود مستقیم بین مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده را ندارد. چه بسا که مترجم مصاحبه‌گر نتواند به درک ماهیت، واقعیت و مفاهیم موضوع تحقیق کمکی نماید. از این گذشته، وجود شخص ثالث در محیط مصاحبه تأثیر منفی در نتایج واقعی و درست آن می‌گذارد.
۱۰. در مواقعی که مصاحبه‌گر احساس می‌کند جریان مصاحبه از مسیر طبیعی خود خارج شده است باید با ظرافت و هوشیاری لازم و با طرح سؤالات مناسب جریان مصاحبه را به مسیر طبیعی بازگرداند؛ ولی نباید جواب سؤالی را به مصاحبه‌شونده القا کند.
۱۱. مصاحبه‌کننده باید سعی کند حتی‌المقدور سؤالات مصاحبه را به خاطر بسپارد و به ترتیب منطقی نسبت به طرح آن اقدام کند.
۱۲. مصاحبه‌کننده باید عین مطالب مصاحبه‌شونده را روی کارت مصاحبه منتقل کند و از دخالت دادن نظریات شخصی خود در آن و نیز جدول با مصاحبه‌شونده پرهیز نماید.
۱۳. مصاحبه‌کننده باید محیط مصاحبه را خلوت کند تا در آن وسایل منحرف‌کننده تمرکز حواس و نیز سروصداهای مزاحم و همچنین افراد دیگر موجود نداشته باشد.
۱۴. حالت مصاحبه‌گر و نحوه طرح سؤالات باید به گونه‌ای باشد که اولاً حالت بازجویی به خود نگیرد و موجبات کدورت خاطر و واکنش منفی مصاحبه‌شونده را فراهم نکند؛ ثانیاً با تغییر حالت بدن و اندام‌ها و اشارات و کنایات موجبات بیان اظهارات اغراق‌آمیز یا کتمان حقایق از طرف مصاحبه‌شونده را فراهم نکند.
۱۵. مصاحبه‌گر پس از اتمام کار مصاحبه باید پاسخ‌های ثبت شده را بلافاصله مورد بازبینی و بازنگری قرار دهد و اگر مشاهده کرد که نقایصی در پاسخ‌ها وجود دارد یا پاسخی داده نشده مجدداً از مصاحبه‌شونده بخواهد تا با ارائه پاسخ، کار مصاحبه را به پایان برساند.

عنصر سوم: انواع روش های مصاحبه

۱. مصاحبه منظم

این مصاحبه که مصاحبه بسته، استاندارد و هدایت شده نیز خوانده می شود، دارای ابزار سنجش از پیش تهیه شده است؛ یعنی تعداد و نوع سؤال ها، ترتیب و نیز راهنمای تکمیل و کارت حاوی سؤال ها از قبل آماده است و مصاحبه گر در هنگام مصاحبه و با استفاده از آنها و با ترتیبی که سؤالات در آن تنظیم شده، کار مصاحبه را شروع می کند. در این روش، محقق یا مصاحبه گر هم می تواند از ابزار میزان شده و استاندارد استفاده کند و اولویت را به این ابزارها بدهد و هم می تواند از ابزار خودساخته استفاده کند.

۲. مصاحبه نامنظم

به این نوع مصاحبه، مصاحبه آزاد، باز، غیراستاندارد و هدایت نشده نیز گفته می شود و در آن ابزار سنجش از پیش طراحی شده وجود ندارد. البته محقق بدون برنامه نیست؛ یعنی این روش به معنی نداشتن هدف، روش و برنامه خاص مصاحبه نیست، بلکه بدین معنی است که محقق همانند روش مصاحبه منظم، دارای ابزار سنجش طراحی شده حاوی تعداد سؤال با ترتیب خاص و غیرقابل انعطاف نیست، بلکه از آزادی عمل زیادتری برای کسب اطلاعات دقیق تر و عمیق تر و بیشتر برخوردار است؛ از این رو، محقق بهتر می تواند مطلب را موشکافی و ریشه یابی نماید.

در این روش مصاحبه گر سؤالات مصاحبه را در ذهن خود دارد یا ممکن است روی برگه ای یادداشت کرده باشد، ولی خود را ملزم به رعایت ترتیبی خاص در طرح آنها نمی داند؛ یعنی اولاً او با توجه به اوضاع و احوال و شرایط و ارزیابی میزان آمادگی مصاحبه شونده از مجموعه سؤال های موردنظر یک سؤال مناسب را انتخاب و مطرح می کند و کار مصاحبه را به پیش می برد و متناسب با شرایط دومین سؤال و همین طور بقیه را مطرح می کند. ثانیاً آزادی عمل بیشتری برای مصاحبه گر وجود دارد که اگر احساس کند در ضمن پرسش و پاسخ های مصاحبه و مبادله مطالب، موضوع و مطلب جدید و غیرمنتظره ای پیش آمده، سریعاً سؤال مناسب با آن را طرح کند تا بر غنای داده های مربوط بیفزاید و یک گام به کشف حقیقت و واقعیت نزدیک تر شود. ثالثاً این روش فرصت مناسبی است برای پاسخگو و مصاحبه شونده که به دور از محدودیت های فضا و گزینه ها در داخل کارت مصاحبه، مسائل و دیدگاه های خود را درباره سؤال طرح شده بیان نماید.

عنصر چهارم: محاسن روش مصاحبه

۱. روش مصاحبه برای مطالعات عمیق، ژرفانگر و موردی روش مناسبی است؛ زیرا تعداد افراد مورد مطالعه محدودند؛ بنابراین، وسعت جامعه کم، ولی عمق مطالعه بسیار زیاد است و محقق بخوبی می‌تواند اعماق و زوایای موضوع مورد مطالعه را بکاود. مطالعه در مورد کودکان و افراد ناسازگار، یا یک ناهنجاری اقتصادی و اجتماعی و محیطی، یا بیماران روانی را می‌توان با روش مصاحبه بخوبی به انجام رساند.
۲. روش مصاحبه برای مطالعه افراد جامعه‌ای که سواد لازم را ندارند، بسیار مفید است؛ زیرا نمی‌توانند پرسشنامه را مطالعه و تکمیل کنند.
۳. مصاحبه باعث می‌شود که مصاحبه‌شونده یا پاسخگو بخوبی نسبت به اهداف و اغراض و مقاصد پرسش‌ها و نیز تحقیق آگاه شود. بنابراین، امکان درک، کشف و دریافت پاسخ‌های مناسب که به محقق برای دستیابی به حقیقت و واقعیت و کشف مجهول کمک نماید، فراهم می‌شود.
۴. محیط مناسب و فضای صمیمانه‌ای بین مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده فراهم می‌شود که باعث می‌گردد پاسخگو یا مصاحبه‌شونده همکاری لازم را با محقق داشته باشد و او را در رسیدن به اهداف تحقیق کمک کند.
۵. اگر مصاحبه، بخصوص نوع آزاد آن با هدایت هوشیارانه مصاحبه‌گر همراه باشد باعث می‌شود که پاسخگو یا مصاحبه‌شونده اندیشه‌اش را با آزادی و علاقه زیادتری بیان کند.

عنصر پنجم : معایب روش مصاحبه

۱. این روش وقت‌گیر و پرخرج است و زمان زیادی را طلب نموده، جامعه محدودی را مورد شناسایی و مطالعه قرار می‌دهد.
۲. اطلاعات بدست آمده از طریق روش مصاحبه را نمی‌توان همانند روش پرسشنامه به جامعه بزرگتری تعمیم داد؛ زیرا این اطلاعات بر پایه تعداد محدود و موردی جمع‌آوری می‌شود و تنها می‌توان نتایج را به افراد مشابه تعمیم داد.
۳. قابلیت تعبیر و تفسیر اطلاعات بویژه در مصاحبه آزاد پایین است و محقق باید دقت، حوصله و وقت زیادتری را صرف این کار کند. حتی قبل از شروع مصاحبه، محقق باید روش تحلیل و تفسیر اطلاعات را پیش‌بینی و طرح‌ریزی نماید.
۴. به مصاحبه‌گران مجرب و کارآزموده نیاز است؛ زیرا مصاحبه امری است فنی و تخصصی و از عهده هرکس بر نمی‌آید.

۵. تماس های شخصی که بین مصاحبه کننده و مصاحبه شونده برقرار می شود، باعث توسعه روابط عاطفی می گردد؛ بنابراین، ممکن است اطلاعات با اظهارنظرهای شخصی آمیخته و مصاحبه شونده پاسخی را بدهد که به نظر مصاحبه گر خوشایند باشد ولو واقعیت نداشته باشد؛ یا مصاحبه گر قبل از اینکه به دنبال کشف واقعیت باشد، مواردی را تعقیب و جستجو کند که حدس های او را تقویت نماید.

۶. چون مصاحبه روشی انعطاف پذیر است، احتمال دارد باعث شود که مصاحبه گر فکر کند هرطور که دلش می خواهد می تواند سؤال کند یا مصاحبه شونده تصور کند که هرچه دلش می خواهد می تواند بگوید. طبعاً، این تصورات در صحت اطلاعاتی که گردآوری می شود، اختلال ایجاد می کند.

عنصر ششم: ملاحظات اجرایی در روش مصاحبه

محقق برای برنامه ریزی و شروع کار اتمام مصاحبه لازم است به بعضی نکات اجرایی توجه داشته باشد. این نکات عبارتند از:

- از روایی یا پایایی ابزار سنجش و گردآوری اطلاعات مطمئن شود.
- شرایط مساوی را از هر حیث برای مصاحبه شونده رعایت نماید.
- برای توجیه ابزار سنجش و نحوه تکمیل آن و نیز شیوه اجرای مصاحبه راهنمای ویژه ای تهیه و ضمیمه کند تا مصاحبه گر از طریق مراجعه به آن پاسخ سؤالات و ابهامات احتمالی را بیابد.
- سعی کند از ابزارهای کمکی نظیر ضبط صوت و دوربین برای ثبت و نگهداری اطلاعات استفاده کند؛ اما باید قبل از شروع مصاحبه و بکارگیری آنها، موضوع را با مصاحبه گر در میان بگذارد و رضایت وی را جلب نماید.
- همانند روش پرسشنامه ای باید مصاحبه گر قبل از دوره توجیهی شرکت نمایند و با مسائل گوناگون تحقیق و مصاحبه آشنا شوند. این آموزش ها شامل آموزش نظری و عملی هر دو خواهد بود تا بدین ترتیب مصاحبه کننده مهارت لازم را کسب نماید.
- محقق بهتر است ابزار سنجش و گردآوری اطلاعات را به عبارتی کارت مصاحبه را قبلاً تست نماید تا از روایی و پایایی آن اطمینان حاصل کند. این امر کمک می کند تا هم ابزار سنجش اصلاح شود و هم مصاحبه گر آموزش عملی لازم را دیده، مهارت بالاتری کسب نمایند. البته توصیه می شود در تحقیق حتی المقدور از وجود مصاحبه گران مجرب استفاده شود.
- برای ورود به میدان و صحنه مصاحبه باید پیش بینی های لازم صورت پذیرد: اولاً باید با فرد مصاحبه شونده قبلاً هماهنگی لازم برای تعیین وقت بعمل آید؛ ثانیاً موافقت مقامات مسؤول جلب شود و نیز مکان اجرای

مصاحبه قبلاً تعیین شده باشد؛ ثالثاً مصاحبه با رعایت ادب و احترام و روش‌های مورد علاقه مصاحبه‌شونده آغاز شود.

- اگر مصاحبه را چند نفر انجام دهند، باید سازمان اجرایی و هدایت‌کننده و نظارت‌کننده‌ای ایجاد شود تا بتواند بر کار مصاحبه‌گران نظارت نموده، مشکلات مسیر اجرای آن را حل و فصل نماید.

چهارم: روش‌های ترکیبی

منظور از این عنوان، بیان شیوه خاصی نیست، بلکه هدف بیان این مطلب است که هر کدام از روش‌های چندگانه یاد شده ممکن است به تنهایی برای انجام دادن یک تحقیق علمی مناسب نباشند و لازم آید که محقق از چند روش استفاده نماید و به اصطلاح یک روش ترکیبی را در پیش گیرد. اغلب تحقیقات علمی اتخاذ روش‌های ترکیبی را طلب می‌نمایند.

در واقع، محقق برای دستیابی به واقعیت و حقیقت مسئله ناچار است از روش‌های کتابخانه‌ای، پرسشنامه‌ای، مشاهده و تصویربرداری استفاده کند تا با تحلیل آنها بتواند واقعیت را کشف کند؛ بنابراین، اگر محقق همه روش‌ها را بکار گرفت کار نادرستی انجام نداده، بلکه بر غنای مطلب افزوده است. ولی چون محقق قادر نیست از همه روش‌ها استفاده کند، مجبور می‌شود یک روش را بعنوان روش اصلی و محوری برای گردآوری اطلاعات مورد نیاز انتخاب کند و از روش‌های دیگر در صورت لزوم بصورت روش‌های تکمیلی کمک بگیرد.

پنجم: روش‌های صوتی و تصویری

این روش‌ها معمولاً کمتر بعنوان روش‌های مستقل گردآوری اطلاعات مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ ولی بعنوان روش‌های مکمل از آنها استفاده می‌شود و از اعتبار بسیار بالایی نیز برخوردارند؛ یعنی این‌که اطلاعات تهیه شده با استفاده از این روش حاکی از واقعیت است؛ مثلاً صدای مصاحبه‌شونده یا تصویر فرد یا محیط مشاهده شده را در بر می‌گیرند. همچنین، اطلاعات حاصل از این روش‌ها برای بازبینی و کنترل اطلاعات قبلی یا تهیه شده از طریق سایر روش‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند.

کاربرد این روش‌ها بصورت روش‌های مستقل نیز مرسوم است؛ اما مانند سایر روش‌ها وسیع نیست و بعنوان روش تکمیلی در کنار این‌گونه روش‌ها کاربرد دارد؛ مثلاً ضبط صوت در کنار روش مصاحبه‌ای یا دوربین عکس‌برداری و فیلم‌برداری در کنار روش مشاهده یا مصاحبه یا پرسشنامه بکار گرفته می‌شود.

ابزار مورد استفاده در این روش‌ها عبارتند از: دستگاه ضبط صوت، دوربین عکاسی، دستگاه‌های فیلم‌برداری ویدئویی یا تلویزیونی یا سینمایی، دستگاه‌های عکس‌برداری هوایی، ماهواره‌ها و دستگاه‌های سنجش از دور. این ابزارها در تحقیقات و پژوهش‌های رشته‌های مختلف کاربرد دارند؛ ولی دستگاه‌های تصویربرداری بویژه

عکس‌های هوایی و ماهواره‌ها در مطالعات جغرافیایی و چگونگی پخش پدیده‌ها در سرزمین استفاده زیادتری دارند.

منبع: سایت های پژوهشی و VISTA. IR